Архитектура и скулптура моравске Србије (1371–1459)

Задужбине властеле деспота Стефана

Црква Преображења Христовог
Манастир Сисојевац

Манастир Сисојевац налази се у поткриљу планине Кучаја, смештен близу извора реке Црнице, тек 10км источно од манастира Раванице.

Храм је посвећен Преображењу, празнику посебно поштованом у круговима тадашњих монаха исихаста, који су тежили да кроз молитве духовним очима уледају божанску светлост што је обасјала Христа на брду Тавору.

Најстарија историја Сисојевца поприлично је непозната. Постоји помен духовника Сисоја у повељи писаној 01. августа 1398. године у манастиру у месту Жупањевцу у Левчу. Ту монахиња Евгенија, некадашња кнегиња Милица, враћа светогорској Великој Лаври земљу у данашњем Параћину коју је нехотице поклонила духовнику Сисоју. Из 1509. године је најстарији сачувани писани извор где се наводи Сисојев манастир приликом одласка старца Јоаникија на московски двор ради тражења помоћи.

Манастир јесте добио име по првом игуману Сисоју, који је сахрањен у југозападном делу храма. Вероватно је то исти духовник из повеље кнегиње Милице, у време чијег издавања манастир није постојао те је 01. август 1398. године *terminus post quem* за настанак манастира.

Храм је дуго био без крова, напуштен и све више пропадао, претварајући се у рушевине.

1931. године обављена су прва стручна истраживања која је предводио др В. Р. Петковић. Тада су изведени основни радови, црква је очишћена од шута и откопана је Сисојева гробница (гробница је, наравно, била опљачкана).

Тек је 1972-1980. године црква прекривена кровом.

гробница монаха Сисоја

У близини манастира постоји пећина, у локалном становништву позната као Сисојева пећина, вероватно место његовог монашког подвига.

Време настанка Сисојевца

На веома уништеној ктиторској композицији, која се налази на северном делу западног зида наоса, представљена владарска фигура идентификована је као деспот Стефан.

На основу те слике и низа иконографских и стилских сродности живописа Ресаве и Сисојевца изнета је претпоставка да је деспот Стефан Лазаревић учествовао у изградњи и украшавању цркве. Постоје сачувани примери живописа када деспот Стефан носи модел цркве на портретима у црквама у чијем подизању и живописању није учествовао (Руденица и Каленић).

Друга представљена фигура има одору са фрагментом крстова уписаних у кругове. То једино може бити фрагмент сакоса. Црквена личност која је приказана на ктиторској композицији може бити тадашњи патријарх је Кирил који је осветио и Ресаву и који је био на престолу Светог Саве од 1407. до 1419. године. Међутим, не може са сигурношћу тврдити да је тај црквени прелат представљен.

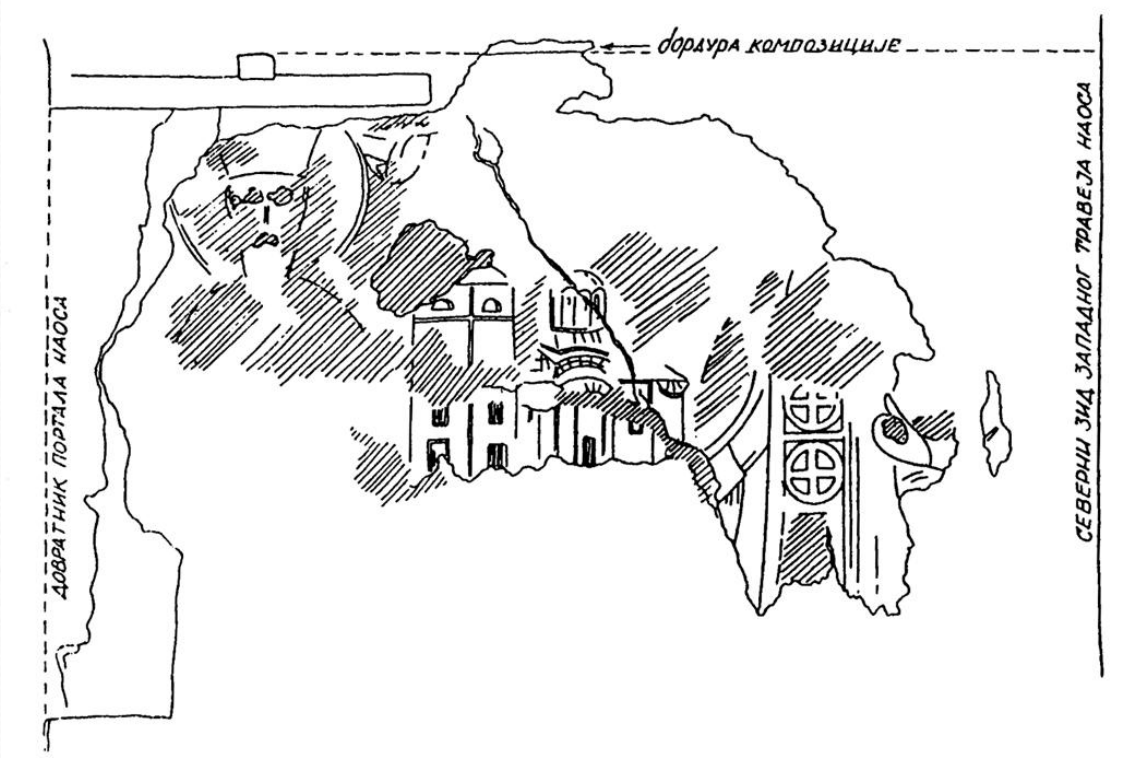

Архитектура сисојевачке цркве

Црква сажетог уписаног крста са триконхосом (купола се ослања на пиластре). Триконхонално решење пореклом се везује за Свету Гору.

Места протезиса и ђаконикона означени су дубоким полукружним нишама које нису на бочним деловима источног зида као што је уобичајено, већ у самим угловима светилишта – особито за цркву манастира Сисојевца.

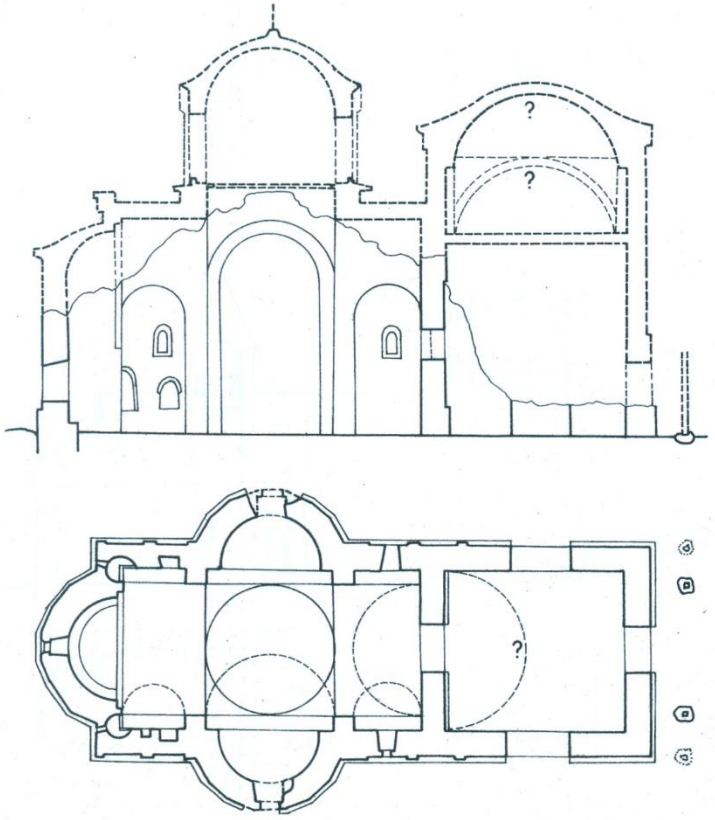

77 СИСОЈЕВАЦ

Припрата, која је подигнута једновремено са храмом, по свему судећи имала је спрат. Дуго је била у рушевинама које су ретко прелазиле висину сокла. О првобитном изгледу припрате сведочила је веома оштећена ктиторска композиција. Изглед припрате забележио је Ђурђе Бошковић на цртежу објављеном 1933. године.

модел цркве са ктиторске композиције (западни зид наоса)

Скулптурална декорација сисојевачке цркве

Зидови и сводови цркве грађени су од тесаника меке и порозне сиге. Једино је сокл од тврђег камена и већих речних облутака.

Никакви трагови пигмената нису нађени на фасадама. Нема ни керамопластичног украса и декоративних детаља; сви прозори су једноделни и лучно завршени. Фасаде су оживљене пиластрима на којима почивају ситне слепе аркаде. Архитектонски елементи на фасадама немају истинске органске везе са поделом простора унутар храма.

источна фасада Сисојевца

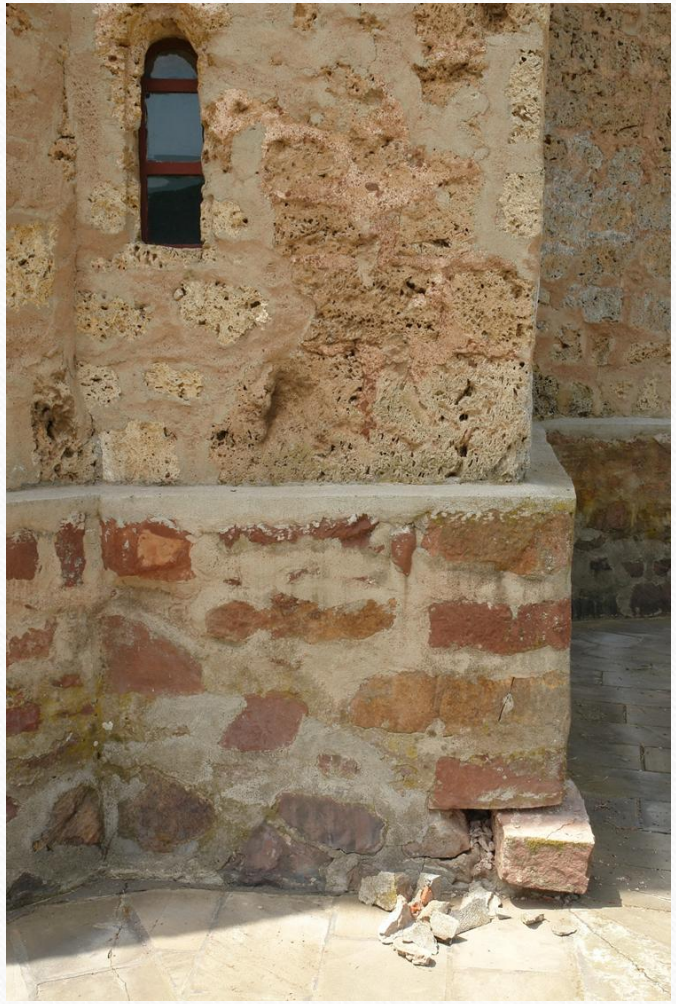

изглед сокла Сисојевца

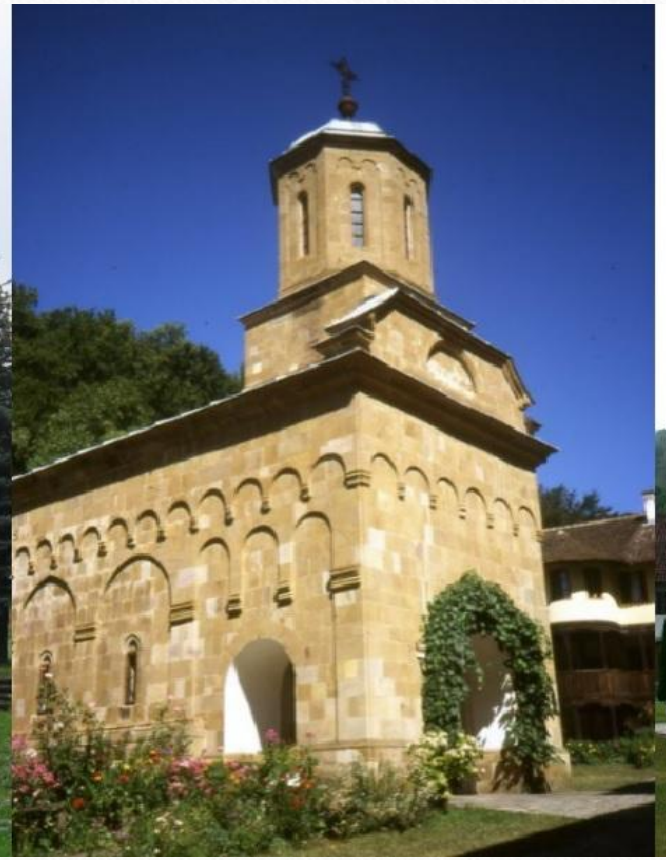

сличности у скулптуралној обради фасада
(манастири Јошаница, Враћевшница и Сисојевац)

Не треба искључити могућност да је деспост Стефан дао манастир испоснику Сисоју и његовим следбеницима, уз потврду патријарха (као што је кнез Лазар предао цркву Ваведења манастира Ждрела у клисури Млаве монаху Григорију Горњачком и његовој братији).

Турска освајања после Маричке битке, први пад Свете Горе и коначни улазак монашког полуострва у Османско царство нагнали су неке од инока да напусте своје обитељи и упуте се на север Балкана. Кнез Лазар и наследници подигли су за те монахе и подвижнике многе храмове, који су постали знаменита духовна средишта. Народно предање очувало је сећање на седам Синаита који су имали пећине испоснице уз манастире – Ромилова крај Раванице, Јошина крај Јошанице, Григоријева уз Горњак, Германова код Липовца, Данилова уз Благовештење у клисури Млаве, Сисојева код Сисојевца, као и љубостињска пустиња. На основу очуваних храмова запажа се да су за монахе подизане већином грађевине нешто мањих димензија, нацрта сажетог триконхоса или једнобродне основе, различитих посвета.

Вероватно се, дакле, деспот Стефан Лазаревић, заједно са надлежним епископом или пре патријархом, бринуо о изградњи манастира Сисојевца за духовника Сисоја који је у њему доцније сахрањен. Сисојевац је задужбина највиших представника државне и црквене власти подигнута за привржeнике монашког подвига.

Деспот Стефан Лазаревић и манастир Сисојевац

Не треба искључити могућност да је деспост Стефан дао манастир испоснику Сисоју и његовим следбеницима, уз потврду патријарха (као што је кнез Лазар предао цркву Ваведења манастира Ждрела у клисури Млаве монаху Григорију Горњачком и његовој братији).

Турска освајања после Маричке битке, први пад Свете Горе и коначни улазак монашког полуострва у Османско царство нагнали су неке од инока да напусте своје обитељи и упуте се на север Балкана. Кнез Лазар и наследници подигли су за те монахе и подвижнике многе храмове, који су постали знаменита духовна средишта. Народно предање очувало је сећање на седам Синаита који су имали пећине испоснице уз манастире – Ромилова крај Раванице, Јошина крај Јошанице, Григоријева уз Горњак, Германова код Липовца, Данилова уз Благовештење у клисури Млаве, Сисојева код Сисојевца, као и љубостињска пустиња. На основу очуваних храмова запажа се да су за монахе подизане већином грађевине нешто мањих димензија, нацрта сажетог триконхоса или једнобродне основе, различитих посвета.

Вероватно се, дакле, деспот Стефан Лазаревић, заједно са надлежним епископом или пре патријархом, бринуо о изградњи манастира Сисојевца за духовника Сисоја који је у њему доцније сахрањен. Сисојевац је задужбина највиших представника државне и црквене власти подигнута за привржeнике монашког подвига.

Црква Светог Илије
Манастир Руденица

Манастир Руденица налази се у близини Александровца код села Руденице.

Првобитна посвета храма није позната, а данас је храм посвећен светом Илији.

Време настанка Руденице

Како сведочи натпис на ктиторској композицији на западном крају јужног зида, Руденица је задужбина властелина Вукашина, вероватно ризничара, и његове жене Вукосаве.

Једини извори за утврђивање времена настанка Руденице су владарски портрети који се налазе покрај ктиторске композиције, на јужном делу западног зида наоса.

ктиторска композиција
(западни крај јужног зида наоса)

На основу изгледа и убележене Стефанове деспотске титуле, доба осликавања храма препознаје се након августа 1402. године, када је он добио то звање. Чињеница да деспот има дугу косу и слабу браду, одору сличну племићкој и куполну круну у виду клобука без препендулија, а да у рукама нема владарске инсигније, говори у прилог тези да су руденички портрети настали убрзо након што је он примио титулу деспота.

Поред тога, Вук Лазаревић је натписом обележен као *господин*, дакле Стефанов савладар. На основу тога се закључује да слика није израђена за време сукоба међу браћом, који је започео током 1403, а окончао се пре 10. октобра 1404, а ни после смрти кнегиње Милице 11. новембра 1405, године, када је Вук изгубио статус владара.

Стога се фреске најприближније датују непосредно пре или после сукоба мешу браћом, односно између 1403/1404. године.

владарска композиција
(јужни део западног зида наоса)

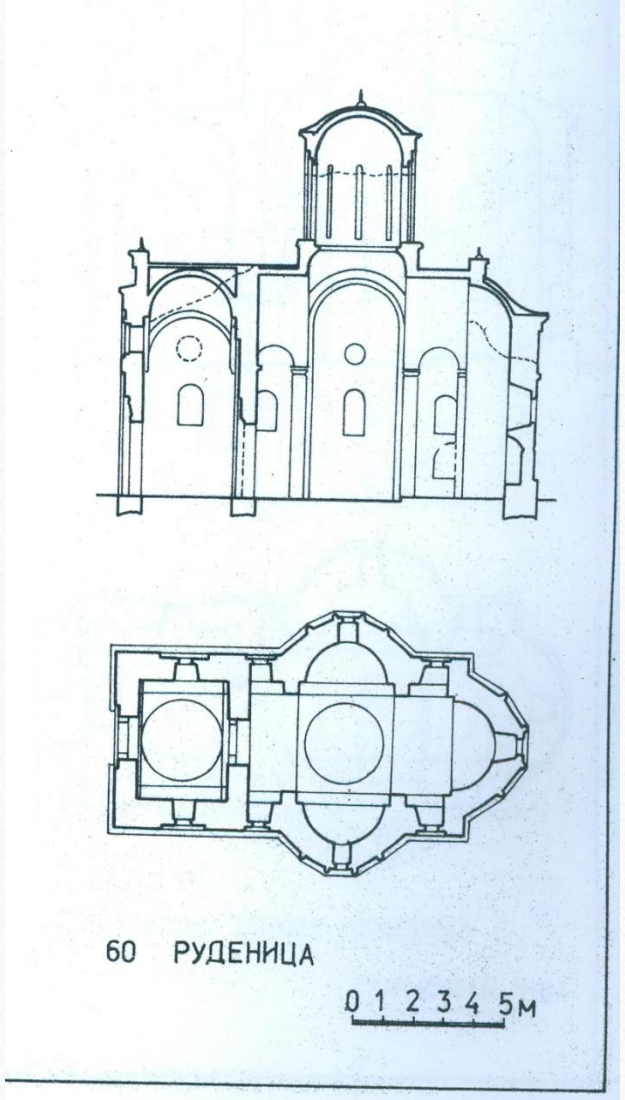

Храм у Руденици припада типу грађевина сажетог уписаног крста комбинованог са триконхосом.

Олтарска апсида и певничке конхе су изнутра полукружне, а споља петостране.

На западној страни се налази припрата наткривена слепим кубетом, док се над простором наоса уздиже купола која почива на осмостраном тамбуру.

Скулптурална декорација руденичке цркве

Фасаде храма су у потпуности омалтерисане, а потом обојене тако да имитирају ћелијасти начин зидања. Остаци фрескомалтера се сада уочавају на фасадама.

Фасадно платно је по вертикали рашчлањено кордонским венцем, док су апсидална конха и певнице рашчлањене угаоним колонетама.

Горње зоне фасада красе камене розете обрађене плитким рељефом, док се у зони испод налазе рељефно украшене бифоре.

источна фасада Руденице

југоисточна фасада Руденице

Пластични украс око прозора сасвим је у духу геометризоване декорације Љубостиње.

Тордирано уже акцентује цео спољни лук бифоре, чији су допрозорници и тимпанони испуњени двочланом преплетном траком у комбинацијама разних чворова, плетеница, укрштених квадрата и цик-цак линија, из чијих углова симетрично ничу петолисне палмете.

Сви мотиви познати су и употребљени на претходним споменицима, али у стилском погледу они овде нису репрезентативно обрађени, нити онако густо постављени, као да је мајстору недостајало инвентивности и свежине да испуни простор.

розета на северној фасади Руденице

олтарска бифора Руденице

Црква Богородичиног Ваведења
Манастир Каленић

Манастир Каленић налази се у области Левач, у централној Србији, између Западне и Велике Мораве, око 20 км од Јагодине. Смештен даље од главних путева, уз истоимену реку, у близину средњовековног града Жупањевца; захваљујући томе што се налазио на раскрсници трговачких путева између Крушевца и Београда, град је у своје време био јако жив и насељен.

О историји манастира из периода оснивања нема сачуваних података. Претпоставља се да је храм запустео након коначног потпадања под Турке, а први помен потиче тек из 1766. године, када су се у њега населили монаси из Мораче, и извели прву обнову, вративши храму кровни покривач.

Време настанка Каленића

Једини непосредни извори јесу портрети сачувани на северном зиду припрате.

Приказани су деспот Стефан, протовестијар Богдан са женом Милицом и братом Петром. Међутим, приликом обнове у XVIII веку на месту средње зоне портрета пробијена су два прозора, па су ликови оштећени или уништени, а натпис се сачувао само уз протовестијаровог брата и деспота Стефана.

Ипак, сазнање о ктитору пружа запис који је по пробијању прозора угребао монах Герасим, на подножном јастуку на ком стоји деспот. У њему се каже: *Споменимо ктиторе, Петра, брата протодовијаровога, госпођу Милицу протодовијарицу, Богдана протодовијара. Светом храму ктитор би благочестиви Стефан деспот Лазаревић. Герасим писа.* Патроним Лазаревић, који стоји уз деспотово име на подножном јастуку, ту је дописан погрешком Герасимовом, јер у документима из моравског периода, владаре су одређивали само лично име и титула.

Дуго се мислило да је ктитор имао звање протодовијара, што је монашка титула, док се није испоставило да је Герасим текст саставио по сећању, погрешно разумевши титулу протовестијара - чувара имовине у деспотовини, која, како више није било државног апарата, монаху није била позната. Због погрешки се сматрало да је ктитор сам деспот, а потом је прихваћено мишљење да је то ипак Богдан. Богдан се, као министар фискалне политике, спомиње у бројним документима, чак и након деспотове смрти, будући да је и Ђурађ Бранковић задржао већину Стефанове високе властеле. Протовесијар Богдан са браћом Петром и Божидаром спомињу се чак и у једном документу са Атоса 1439, што упућује да је ктитор Каленића дуго био у истом звању.

О високом рангу и космополитском духу ктитора сведочи и избор одеће ктиторске породице, која се знатно разликује и кројем и дезеном од остатка властеоских одежди овог периода. Иако на ктиторском портрету деспот са Богданом носи модел, он није сигниран као ктитор, а ношење оправдава чињеница да је то било често решење ктиторских портрета овог периода.

О Богдану се мало зна. Он је 1418. у једном документу споменут као челник, што би зачило да је тек након 1418. могао да понесе више звање протовестијара. Подизање и украшавање се различито датују, у веома широком распону. Како је Богдан могао да постане протовестијар тек крајем 1418, сликарство Каленића је настало након тог датума. Не зна се да ли је имао то звање када је започето са зидањем. Могуће да је неко време храм био без живописа, а могуће да је осликан касније, када је зазидан велики отвор на северном зиду припрате. На деспотовом лику се не виде боре, ни седе власи, па је вероватно осликана када је био ближи четвртој деценији. Зато се осликавање смешта око 1420. године, то јест на почетак треће деценије XV века.

Храм сажетог триконхоса, уписаног крста. Пиластри прислоњени на бочне зидове наоса носе јако високу и уску куполу. Припрата је засвођена ниским слепим кубетом. Била је отвореног типа, што се види по двојним отворима са јужне стране.

Простор олтара чини апсида, као и нише у северном и јужном зиду, предвиђене за проскомидију и ђаконикон.

Храм има три портала, главни, портал који води из припрате у наос, као и портал на северној певници. Тај северни је пробијен накнадно, док су остала два претрпела измене скоријег датума, приликом конзервације.

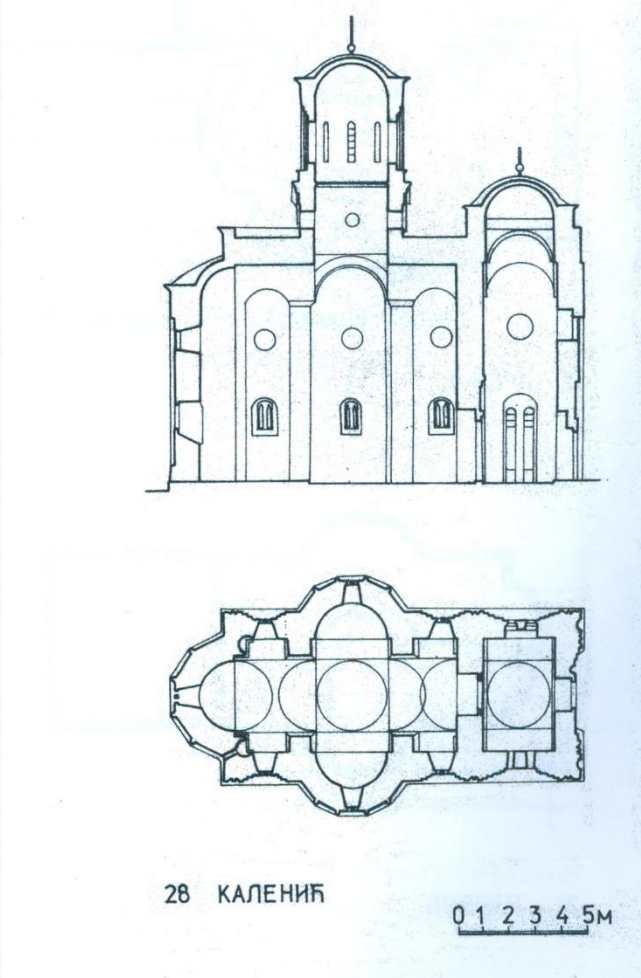

Скулптурална декорација Каленића

Црква је зидана правилним, наизменичним ређањем ситнозрног камена пешчара и опеке, док се у поткровној зони може понегде уочити и сига.

Вертикализмом, оствареним висином осмостраног кубета које почива на коцкастом постољу, као и прислоњеним пиластрима и угаоним колонетама са малим капителима, Каленић подсећа на готичке цркве. Кров је изведен у два нивоа, тако да образује полукружна поља са архиволтама, при чему су оне додатно обојене црвеном и белом бојом, градећи мотив шах-поља, како у вишим зонама, тако и на тамбуру куполе. Поткровни венац задржао је традиционалну декорацију опеком на зуб.

Трећа зона фасадног платна решена је низом слепих аркада које почивају на тордираним колоетама са дорским импост капителима, и које су прекривене керамопластичном декорацијом. Поља која уоквирују ове слепе нише прекривена су шах пољима, док је декоративни оквир додатно појачаван бојом.

Вертикала је ублажена хоризонталном кордонским венцима, по устаљеном моравском принципу.

јужна фасада Каленића

западна фасада Каленића

У спољној обради примењена су сва дотадашња искуства моравских градитеља, уз обилато коришћење полихромних ефеката који су потенцирани још и бојом. Тако, уз богат плиткорељефни орнамент, који је и сам био бојен, шаренило опеке и шаховских поља, фасаде Каленића делују изузетном живописношћу.

Поштовање извесне доследности у декорацији прозора – у случају свих седам, лунете изнад двојних отвора испуњене су представама стварних или фантастичних бића, док се на допрозорницима појављује и геометријски и флорални орнамент. Декорација бифора посебно је интересантна јер се у тимпанону сваке од њих налази фигурална представа, још увек неиспитаног значења.

Паралеле за скулпторалну декорацију Каленића тражене су у византијским, арабљанским, сицилијанским узорима, док се у иконографском и тематском смислу најблискије везе могу пронаћи у минијатурном сликарству рукописних књига.

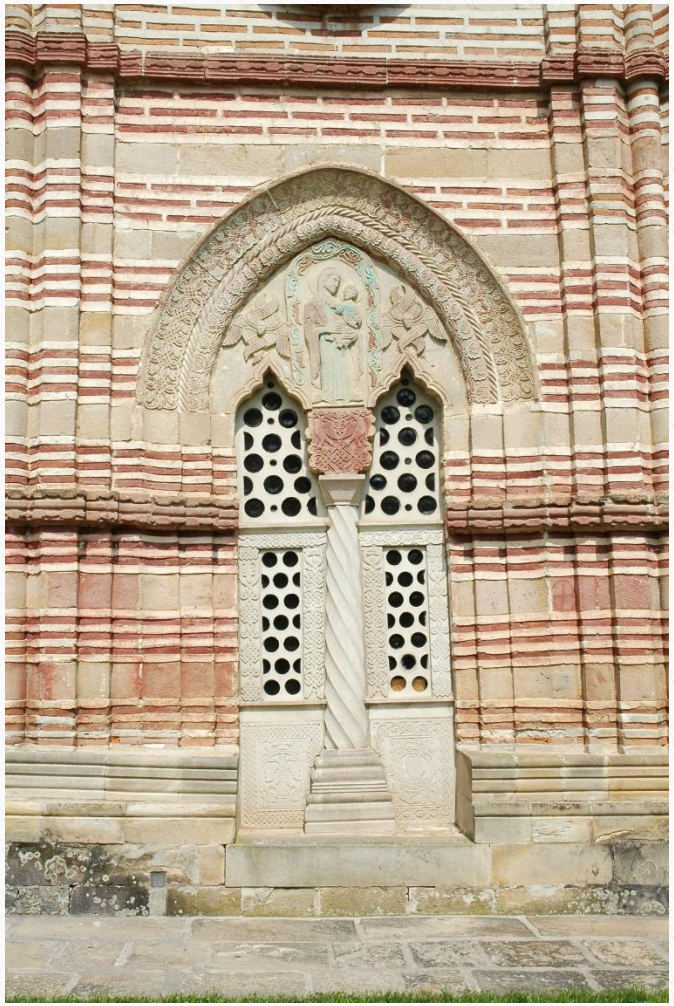

бифора на јужној фасади припрате Каленића

Под декоративном архиволтом готског облика, украшеном низом геометријског преплетног орнамента, у који су с горње и доње стране уметнута два низа палметица, одељена тордираним ужетом од флоралног низа разлистале вреже са палметама, смештена је представа Богородице са малим Христом. Рељеф је, попут иконе или крила неког диптиха, уквирен орнаментисаним рамом, по коме тече разлистала лоза са полулистовима. Богородицу симетрично с обе стране окружују два шестокрила серафима.

На капителу тордираног меноа, непосредно испод рељефа Богородице са Христом, исклесане су две афронтиране птице раширених крила, утопљене у густ геометријски преплет, а између њих се налази преврнути лист. Цела бифора израђена је из монолитног каменог блока, без допрозорника.

Доњи део бифоралног отвора до једне трећине укупне висине потпуно затварају две декоративно обрађене парапетне плоче.

Тимпанонску композицију образују два афронтирана крилата змаја раширених крила са полупалметама на врху репа. На капителу меноа исклесана је ружа у декоративном медаљону, изнад већ познатог густог угластог преплета двочлане траке. По допрозорницима пуже необична лозица са пуно ситних листића, а цео прозор уоквирује геометријски преплет угласто и лучно изломљене траке, опточен са два тордирана ужета. Архиволта понавља мотив лозе са струковима од по три листа са западне бифоре.

Афронтиране и адосиране звери, и реалне и фантастичне, као и у случају Студенице или Дечана, тумаче се борбом добра над злим. Ипак, за разлику од Студенице или Дечана где су представе које се односе на сусрет погибељи постављене на северну страну, у складу са симболичком топографијом страна света, овде су се нашле на југу, што би дозволило да се интерпретирају и као апотропејске.

бифора на јужној фасади Каленића

бифора на јужној конхи Каленића

Тимпанон бифоре јужне певнице испуњава фигура крилатог грифона са разлисталим репом. Испод њега, у средини, између завршетака прозорских отвора, исклесана је стилизована људска маска.

На меноу је двочлани преплет у облику наизменичних полукружних и угластих чворова, са петолисном уоквиреном палметом у врху, окренутом на доле, а на допрозорницима је вијугава лоза. Цео систем уоквирен је тордираним ужетом, док спољни оквир прекрива угласти орнамент налик на испреплетано прућe. Одозго целим оквиром тече друго тордирано уже.

Такође је раскошно декорисана геометријским, флоралним и зооморфним мотивима. У тимпанону је рељефна представа двеју афронтираних птица, највероватније голубова који пију воду из декоративне вазе. Ова ранохришћанска тема симболизује хришћанске душе које се напајају са извора вечног живота.

Тако протумачена, сцена се тематски може повезати са рељефом Богородице и Христа на суседном тимпанону, на тај начин што би у целини са њом славила Богородицу као "живоносни источник" и била један од њених симбола.

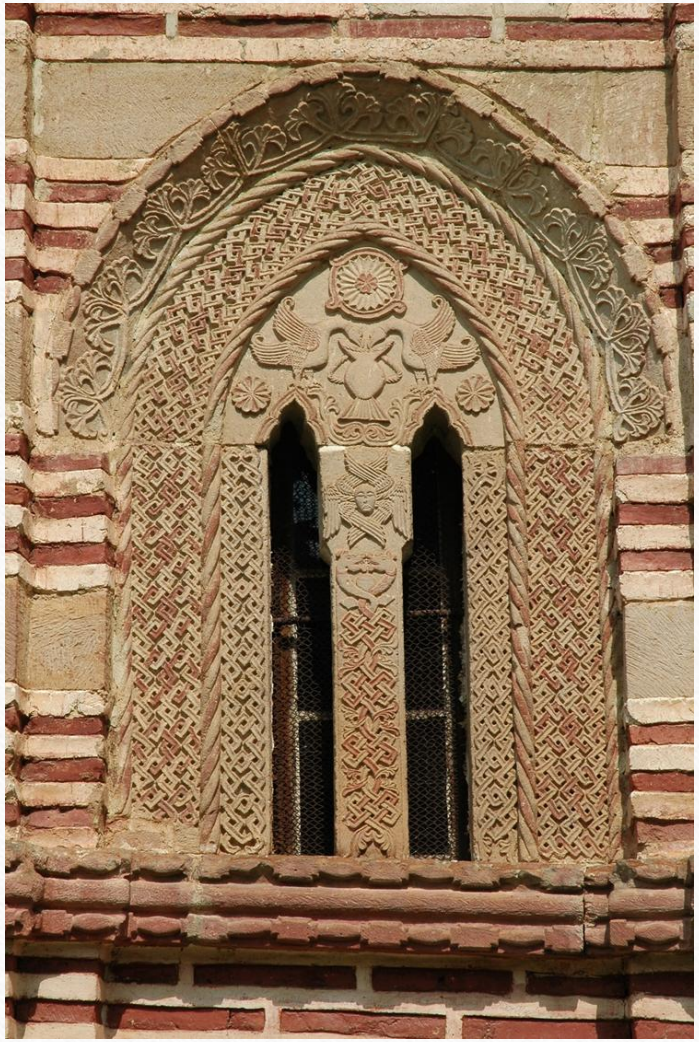

бифора на јужној фасади Каленића

бифора на олтарској апсиди Каленића

На олтарској апсиди у тимпанону опет се појављује људска фигура библијског Самсона или митолошког Херкула у борби са лавом.

Као капител меноа исклесана је хералдичка представа двоглавог орла, а испод је двочлани преплет у комбинацији чворова и укрштених издужених правоугаоника, који се наизменично смењују са симетричним паром палмета. Разлистала врежа преплиће се са плетеницом изломљених углова на допрозорницима, а спољни оквир прекрива шестострука плетеница на исти начин ломљених углова. Као и обично, овај спољни декоративни оквир уметнут је између два тордирана ужета.

У тимпанону има исклесану фигуралну композицију са људском фигуром коју нападају два медведа, а брани је пас који насрће на животињу. Остали део пластичног украса овог репрезентативног прозора, као и на прозорима јужне фасаде сачињава геометријски преплет, који у облику двоструког чвора угластог облика, алтернираног са овалним четворолистом, прекрива мено и спољни оквир прозора (исти мотив налази се на западном прозору наоса јужне фасаде). У темену готског лука налази се бујна палмета, а у врху меноа такође палмета, али изврнута, у срцоликој врежи. Дуж допрозорника тече за Каленић уобичајени угласти преплет са петолисном палметом у врху. У архиволти је вијугава лоза са полулистовима.

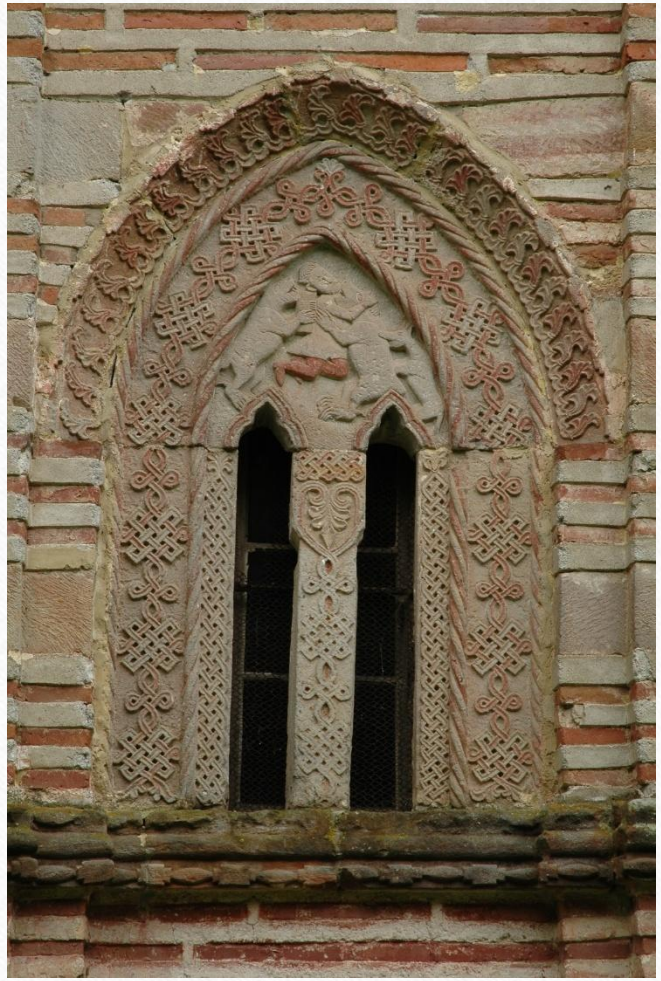

бифора на северној фасади Каленића

греди узидана у јужни део западног зида западног травеја

У западном травеју, дуж обе стране западног зида на око 80цм од пода налазе се две необичне камене греде, које излазе из равни зида. Њихове горње површине су равне, али су чеоне стране профилисане. Првобитна намена греде на којој се представа налази није позната, али је вероватно да представља остатак некадашње конструкције.

Греда на југозападном углу садржи клесану декорацију са мотивом анђела који носи модел храма. Мотив анђела који узноси модел храма био је чест у рукописима. Између његовог крила и модела храма чита се сигнатура ГИ, док се код нимба налазе слова МИ.

У целини представља прави репрезентативни моравски црквени улаз. Украшен је густо збијеним геометријским преплетом двочлане траке, који у разним комбинацијама угластих чворова испуњава унутрашњи оквир портала, настављајући се на унутрашњи оквир лунете, са попрсном представом Христа, рађеном фреско-техником. У спољном оквиру тај преплет компонован је у круговима који се укрштају и преплићу. По надвратнику пузи камена вијугава лозица, док је у архиволти необичан низ раскошних цветних орнамената. Орнамент је идентичан орнаменту који прекрива спољни оквир источног двојног прозора на јужној фасади.

Данашњи изглед западног портала и прочеља фасаде са розетом плод је рестаурације из 1928. године, премда су израђени према и од остатака сачуваних фрагмената.

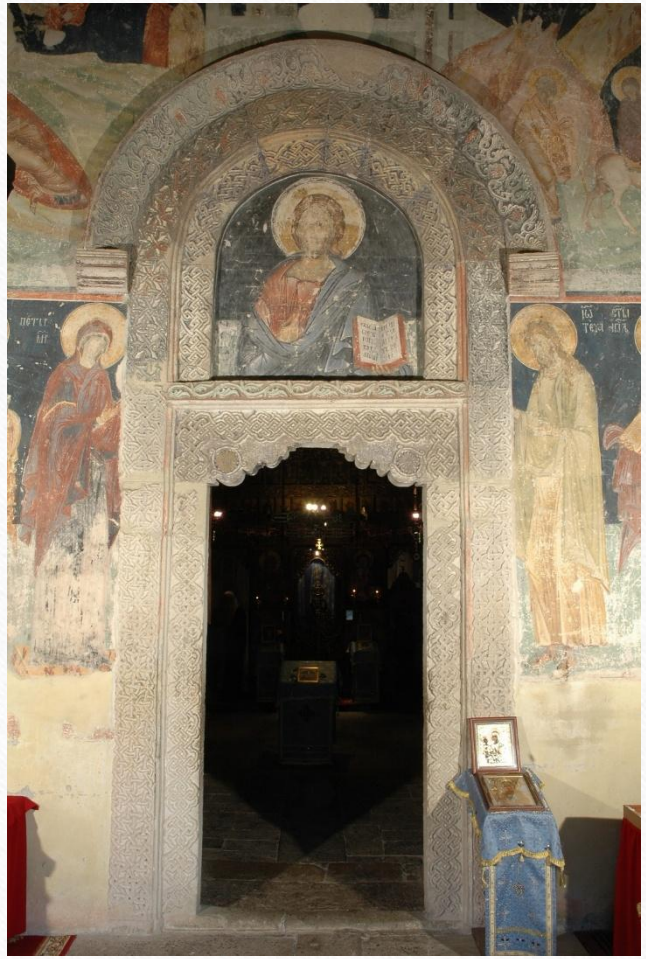

портал који води из припрате у наос

Програм декоративне пластике Каленића

Сав пластични свет камене декорације Каленића живи једном изузетном динамиком, којој доприноси не само његова густина и збијеност, већ и јаче изражена рељефност. Она је, првобитно удружена са бојом чији су се данас само трагови местимично сачували, посебно акцентовала сваки облик. Архиволте и аркаде су јаче профилисане, а такође и оквири бујних розета и прозора, по којима се по правилу свила разлистала лоза. Временом је боја са клесаног украса нестала и задржали се само њени трагови, који нам помажу да стекнемо утисак о првобитној целини у којој је свака преплетна трака била обојена другом бојом, како би се њен ток боље уочавао. За осенчена места коришћена је зелена боја, по угледу на поступак фреско сликара.

Каленићки скулптор био је свакако мајстор изузетних способности, јер је сваки део овог сложеног скулптуралног система у обради доведен до техничког савршенства. Програм каленићке пластике, проистекао из природе, није остао доследан реалном, већ се надоградио на претходни развитак моравске скулптуре. Управо у тој инспиративној свежини, изналажењу нових облика и спонтаности казивања садржана је основна лепота и вредност ове до краја складно организоване скулптуралне целине.

Црква Светих Арханђела
Манастир Копорин

Храм Светих Арханђела у Копорину налази се између Велике Плане и Смедеревске Паланке.

Остаје отворено питање да ли се посвета односи на само једног арханђела или на заједнички празник. Турске земљишне књиге показују да је Копорин у другој половини XVI века био посвећен „светом арханђелу“ што се засигурно односи на првобитну посвету имајући у виду портрете арханђела у првој зони, на јужном зиду, уз сам иконостас.

Данашња манастирска црква посвећена је Светом Стефану.

Време настанка Копорина

О времену подизања и живописања храма није очуван ниједан писани извор.

Копорин је задужбина непознатог властелина, могуће припадника војног племства, који је, по свему судећи, сахрањен у јужном делу западног травеја наоса.

На основу оштећеног портрета деспота Стефана, настанак зидних слика датује се у почетак XV века, односно у доба после његовог увођења у звање деспота 1402. године

портрет деспота Стефана
(јужни део западног зида наоса)

Да је деспот Стефан подигао Копорин, истакло би се ктиторство моделом цркве у његовим рукама тако да је његов портрет уверење да је Копорин задужбина поданика деспота Стефана (истицање лика владара није необично – Велуће, Рамаћа, Наупара, Руденица, Каленић, Сисојевац и Јошаница). Није неосновано мислити да се, на северном зиду, као пандан портрету деспота, налазила ктиторска композиција.

Недавно су учињени напори да се временски оквири прецизније одреде.

01. До осликавања је могло доћи у доба првог сукоба Стефана и Вука (1403–1404) или, судећи по дужини деспотове косе на портрету, негде у годинама када је други пут украшавана задужбина кнегиње Милице.

02. Црква је живописана или после другог осликавања Љубостиње или најкасније октобра 1404, пре но што се Вук вратио у Србију, или пак након његовог одметања 1408. године и пре украшавања Каленића.

Како је Стефанова круна по облику донекле сродна оној коју има у Каленићу, а дужина његове косе блиска оној на портрету у Љубостињи, запажа се да је копорински живопис могао настати после љубостињског (1406–1408), а пре каленићког (почетак треће деценије XV века).

Архитектура копоринске цркве

Основа сажетог уписаног крста са куполом. Припрата правоугаоног плана је накнадно изграђена (поједини истраживачи сматрају да је припрата, такође, из времена деспота Стефана, само касније додата, недуго након изградње наоса; не касније од деценију, деценију и по).

Првобитно је црква имала три улаза, али су бочни улази у XIX веку претворени у прозоре, а у XX веку зазидани и на њиховом месту су формиране дубоке нише.

На основу очуваних фрагмената живописа може се закључити да је припрата првобитна само до висине од 1м над тлом.

Верује се да је била у целости живописана, али малобројни фрагменти сликарства у припрати потичу вероватно из последњих деценија XVI века.

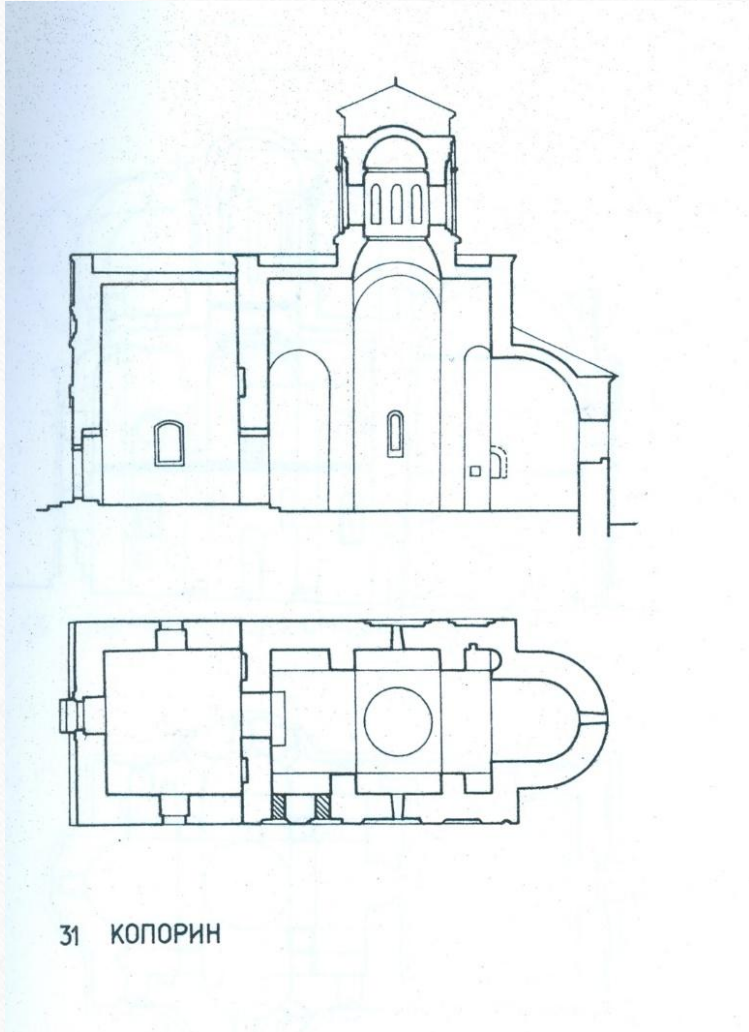

Скулптурална декорација Копорина

Црква је скоро у целини сазидана каменом.

Опеком су изведени ретки декоративни елементи – поткровни венци и унутрашњи луци на странама тамбура и ниша.

јужна фасада Копорина

југоисточна фасада Копорина

северозападна фасада Копорина

Црква Светог Ђорђа
Манастир Враћевшница

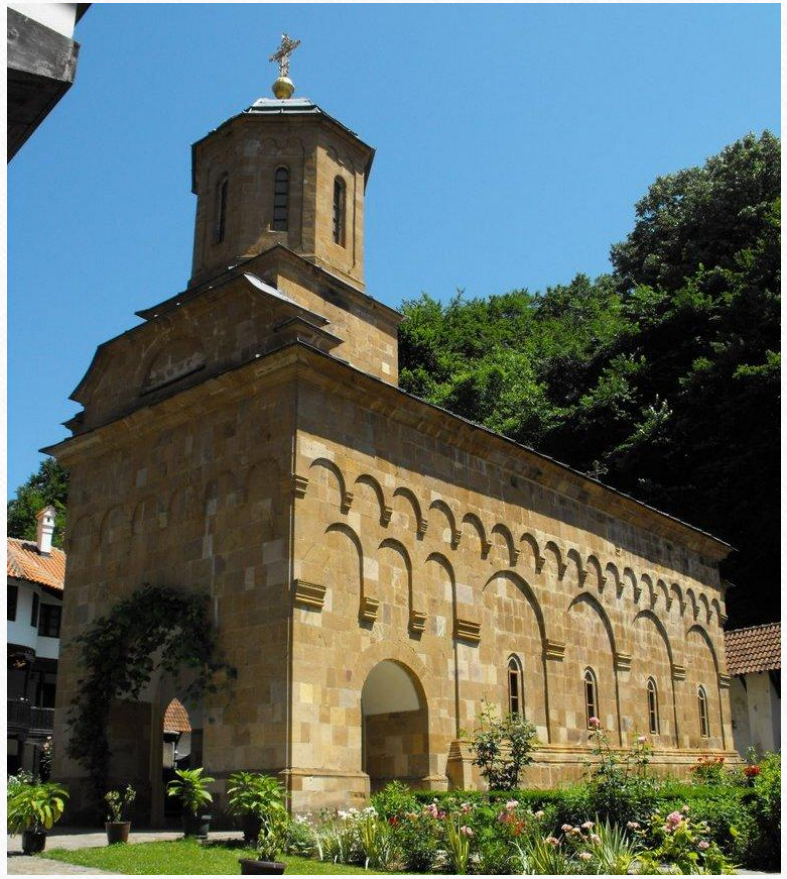

Црква Светог Ђорђа у манастиру Враћевшница налази се у општини Горњи Милановац у Моравичком округу поред истоименог села, на путу између Горњег Милановца и Крагујевца.

Ктитор Враћевшнице је челник Радич Поступович. Челник је био изузетно поверљив човек, који је обављао различите обавезе у централној управи и увек био у непосредној близини суверена, а у време Деспотовине припадало му је друго место, одмах иза великог војводе. Челник Радич Поступович служио је и код деспота Стефана Лазаревића и код деспота Ђурђа Бранковића.

Враћевшница је његова прва задужбина из 1429. године (у повељи којом је 1428/1429. године Ђурађ Бранковић потврдио челнику добра и баштине наведена је Враћевшница са црквом Светог Ђорђа).

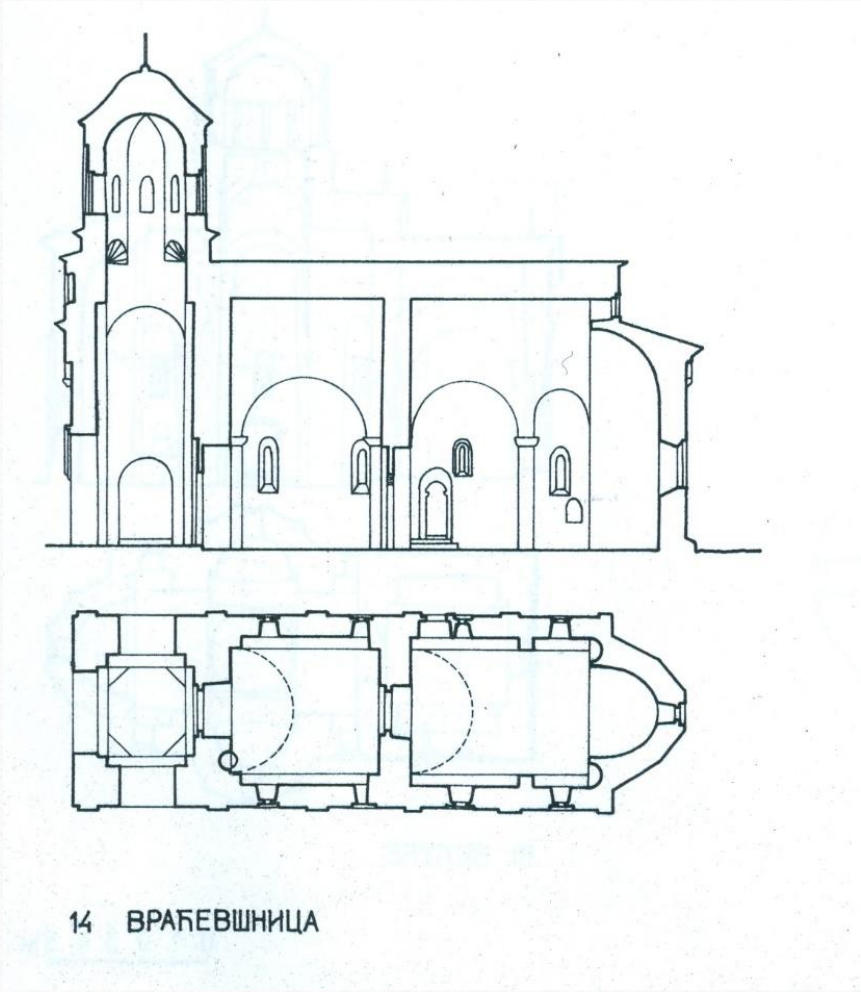

Архитектура Враћевшнице

Једнобродна црква са припратом и звоником. Поједини истраживаачи сматрају да је купола, осим над припратом, постојала и над наосом.

Материјал и декорација наликују Ресави. Једино је храм Радича Поступовича понео мермерну оплату попут цркве деспота Стефана Лазаревића.

Задужбине велможа нешто нижег чина у највишем реду централне управе – челника, протовестијара, логотета и ризничара – боље су се очувале, те се може запазити да су обично основе сажетог триконхоса и ретко једнобродне, као и то да су грађене већином уредним низањем редова камена и опеке.

1431. године црква је осликана.

У храму и припрати налазе се зидне слике које је 1737. године урадио зограф Андреј Андреовић са дружином.

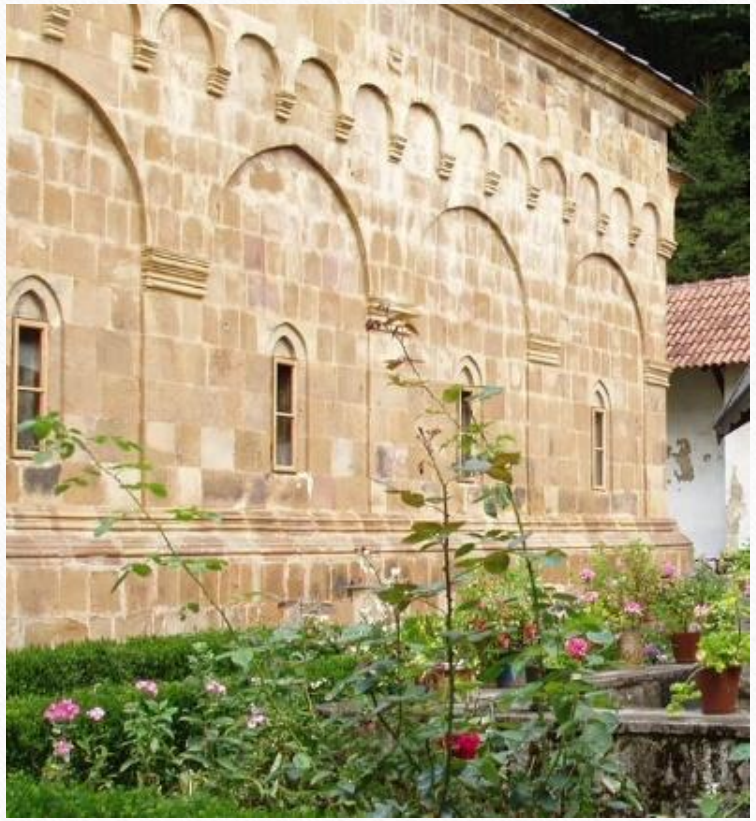

северна фасада Враћевшнице

Све задужбине Радича Поступовича

Захваљујући сачуваним баштинским повељама познато је више задужбина челника Радича, чије време настанка није могуће прецизно утврдити.

У потврдној повељи коју је Ђурађ издао 1429/1430. године, поменут је храм Благовештења на реци Грабовничици, који је сазидао Радич. У селу Велика Грабовница преостали су неиспитани остаци цркве триконхосног плана. Није познато да ли је била живописана.

У истом документу наведено је село Мелентија, али није уписан манастир са црквом посвећеном, како се претпоставља Светом Стефану.

У тој повељи поменуто је и село Будиловина где се назиру трагови основе старог храма, за који се такође помишља да је подигнут Радичевим трудом. Данашња мала сеоска црква, посвећена Светом арханђелу Михаилу, саграђена је на месту старијег храма од којег се назиру трагови триконхосне основе, а пронађено је и неколико фрагмената декоративне камене пластике.

Велики челник је био и ктитор светогорског манастира Кастамонита са црквом Светог Стефана довршеном 1433, на чијем месту се данас налази ново здање. Како се све Радичеве исправе чувају у Кастамониту, претпоставља се да се негде после 1435. године Радич повукао у ту обитељ.

Црква Светог Никола
Манастир Рамаћа

Црква Светог Николе у манастиру Рамаћа подигнута је у Крагујевачком срезу, 7км јужно од села Страгара. Налази се на локалитету новије хришћанске некрополе.

Храм је првобитно је био посвећен светом Николи, а данас Константину и Јелени.

О храму се до рестаурације 1955. године знало јако мало, јер сачуваних података нема. Фреске су, такође, све до рестаурације биле прекречене.

Према народним предањима, веровало се да је манастир основан још за време владавине цара Душана, и познат је још по народском имену Куманица.

Каснијој обнови припада припрата, дозидана на западној страни, проширење улазног портала и проширивање прозора, приликом чега су страдале одређене партије живописа.

Време настанка Рамаће

Храм у Рамаћи је задужбина непознатог јереја, извесног властелина и њиховог младог сродника, чији портрети су сачувани на јужном зиду средишњег травеја.

Уз ктиторску композицију се није очувао натпис, па се, изузев о социјалном статусу ктитора, не могу извести прецизнији закључци.

Прецизно време настанка цркве Светог Николе у Рамаћи такође не може да се одреди. Портрети који су сачувани јужно и северно од портала који води из наоса у припрату су у великој мери оштећени, као и натписи који су их пратили, те приказане личности не могу поуздано да се идентификују.

ктиторска композиција
(јужни зид средишњег травеја наоса)

портрети владара и црквеног великодостојника (западни зид наоса)

Са сигурношћу се може рећи да очувана фигура јужно од врата представља неког српског црквеног великодостојника, а да фигура до ње представља владара. У личностима северно од портала старији истраживачи препознавали су Николу Зојића и његову супругу Видославу, кнегињу Милицу и младог кнеза Стефана или, пак, кнегињу Милицу и кнеза Лазара.

На основу стилских и палеографских аналогија одређених сцена и натписа из циклуса светог Николе, као и владарских портрета из цркве Светог Николе у Брезови, датованој у почетак XV века, новији истраживачи претпостављају да је и храм у Рамаћи осликан за време владавине деспота Стефана Лазаревића.

Новија истраживања такође отварају могућност да се у личностима приказаним северно од портала могу препознати деспот Стефан и његова супруга Јелена Гатилузи, те да би храм морао бити осликан после њиховог венчања, односно након 1405. године. Ипак, поуздано датовање би, услед недостатка писаних трагова и материјалних доказа, морало да сачека детаљнију анализу.

Архитектура Рамаће

Мала грађевина основе сажетог уписаног крста са куполом над средишњим делом.

Купола споља осмострана, изнутра полукружна и почива на угаоним пиластрима. Има осам прозора, распоређених у две зоне по четири.

Олтарски простор нема засебне пастофорије, већ само нишу која мења простор протезиса.

Западни травеј је од поткуполног простора одељен испустима масивних пиластара, прислоњених уз северни и јужни зид.

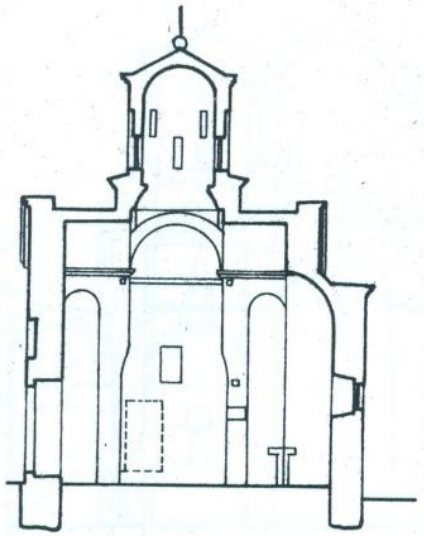

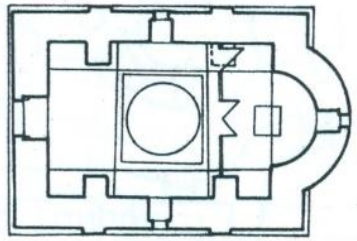

57 РАМАЋА

Скулптурална декорација Рамаће

Спољашњи третман грађевине одступа од уобичајених начина зидања и декорације моравских храмова.

Црква је грађена неправилним слагањем грубо тесаног камена, јер су фасаде биле фрескомалтерене. Једино се на кубету сада уочава комбинација камена и опеке.

Фасадни украс је у потпуности изостао, ако се изузме рашчлањеност уз помоћ питких прислоњених пиластара, спојених лучним аркадама тако да одају унутрашњи распоред простора.

Портали и прозори нису скулптурално обрађивани, а храм је слабо осветљен, јер су прозорски отвори сведени на скромне монофоре.

Храм првобитно није имао припрату, већ је она додата током обнове 1830. године.

купола Рамаће

северна фасада Рамаће

Црква Богородичиног Ваведења Долац код Клине

Долац се налази у области Дренице, на Косову и Метохији (стара баштина Бранковића). Та област је, иначе, крајем XIV и почетком XV столећа, представљала политички трусни предео између Лазаревића и Бранковића (односи те две породице коначно су изглађени тек измирењем деспота Стефана и Ђурђа Бранковића, у јесен 1412. године).

У Доцу код Клине, који се наводи у даровним повељама краља Милутина Хиландару (1282. и 1289. године село се прилаже светогорском манастиру), налазила се црква посвећена Богородичином Ваведењу.

Претпоставља се да је манастир основан негде у XIV столећу или почетком XV века. Како је село припадало Хиландару, вероватно да је и црква била хиландарски метох (на тај начин би се могло оправдати и одсуство владарских портрета).

Претпоставља се да је творац слика јеромонах Макарије зограф, брат митрополита Јована. Помишља се на то да се Макарије нашао у Доцу на путу ка Моравској области после 1395. године или након украшавања Љубостиње, односно да је или он или неко од његових сарадника ту радио у последњим деценијама XIV или почетком XV столећа или пре 1421/1422. године, када је поново био у породичној задужбини у манастиру Зрзе код Прилепа, где је насликао велику икону Богородице Пелагонитисе и Деизисни чин за иконостас.

Датовање цркве у Доцу могло би се, на основу изгледа портрета, сазнањима о јеромонаху Макарију и подацима о збивањима у овом крају, само оквирно датовати у доба после 1413. године и пре 1420/1421. године, мада не треба искључити ни претпоставку да га треба препознати и у нешто ранијим временима, крајем XIV или почетком XV века.

Архитектура Богородичине цркве

Црква је мала, једнобродна, са подужним полуобличастим сводом. Темељи на западној страни указују на то да је имала припрату и дрвени трем, али није установљено јесу ли они подигнути истовремено са храмом.

Црква је вероватно страдала у време турског освајања након пада Новог Брда 1455. године, те је негде у другој половини XV века оправљена, а крајем XV или почетком XVI века осликане су све површине изузев доње зоне западног и северног зида.

Према натпису у олтарском простору, храм је 1619/1620. године поново обновљен и прекривен новим живописом.

Црква је била окружена зидовима и имала велику порту, чије постојање указује на то да је била манастирска. Поједини истраживачи везују камене остатке оградног зида, куле, улазне капије и чесме за већу обнову с краја XVI и почетка XVII века.

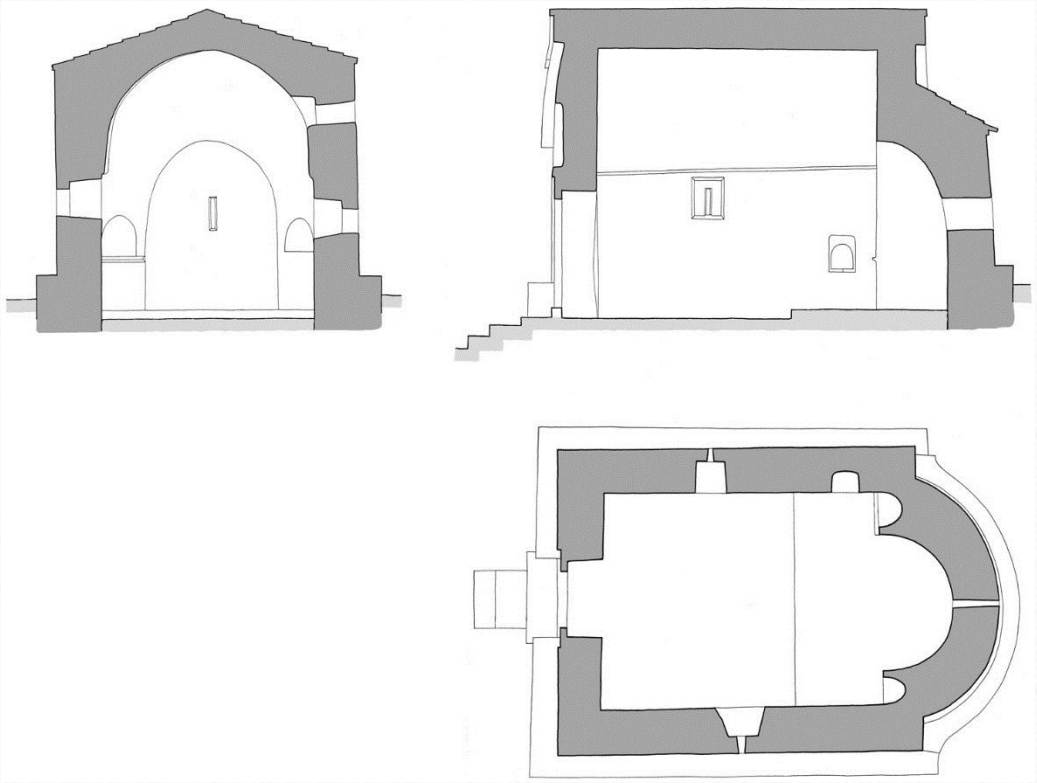

рушевине Доца код Клине